

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ РУХУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (прагматичний аспект)

Людмила Дідківська (Київ)

Поняття руху належить до основних категорій буття людини, тобто до універсальних категорій, які в різних мовах можуть виражатися за допомогою різних засобів.

Українська мікросистема дієслів руху, порівняно з багатьма іншими мовами, характеризується відчутною специфікою і становить значні труднощі при навчанні іноземців української мови. Водночас комунікативна значущість цієї групи дієслів досить висока, оскільки вони вживаються у важливих ситуаціях спілкування у прямих і переносних значеннях, а також у складі фразеологічних одиниць.

Обрана для аналізу група одиниць свідчить про наявність поліцентричного поля локальності, переміщення, одиниці якої не становлять гомогенної системи форм. Під семантичним полем руху ми розуміємо певний зміст, концепт, універсально-поняттєву категорію, що відображає одну з кардинальних сторін способу буття людини – рух. Семантичне поле об'єднує одиниці за спільною семантичною ознакою, яка може виражатися лексемою з узагальненим значенням. Сема «рухатися» об'єднує у семантичне поле руху 18 лексем, серед яких найбільше репрезентативними є 7 її членів (*бігти – бігати, везти – возити, вести – водити, їхати – їздити, йти – ходити, летіти – літати, нести – носити, пливти – плавати*).

Семантичне поле руху у складі функціонально-семантичного поля локальності нашаровує на себе лексико-граматичні та синтаксичні засоби, які допомагають описати просторові характеристики і конкретизують просторові відношення. Ядро семантичного поля складають дієслова руху, оскільки дієслівна лексика є основною у вираженні динаміки руху. Фразеологічні одиниці з дієсловами руху знаходяться на периферії,

оскільки слова у складі фразеологізму набувають властивості десемантизуватися і переходити в інші поля (*водити за носа, знати химери*).

Критеріїв диференціації дієслів переміщення та відмежування від них дієслів руху немає. З лінгводидактичного погляду до дієслів руху слід зараховувати дієслова, що утворюють пари за критерієм «характер руху» і тісно пов'язані з часо-видовими характеристиками. Найважливішими парадигматичними та синтагматичними рисами їх у лінгвометодичному описові є наступні:

- у парадигматичному плані – спрямованість руху, спосіб і засоби пересування, середовище пересування;

- у синтагматичному плані – ви́до-часовий параметр, ви́бір прийменників в залежності від семантики префікса, лексична сполучуваність.

Відповідно до особливостей функціонування дієслова руху поділяються на 2 групи: ті, що позначають односпрямований рух (*бігати, йти, нести, везти*), і ті, що позначають різноспрямований рух (*бігати, ходити, носити, возити*). Поєднуючись із префіксами, дієслова першої групи утворюють форми доконаного виду (*бігти – перебігти, йти – вийти, нести – винести, везти – завезти*), а дієслова другої групи переважно зберігають недоконаний вид і у префіксальних дериватах та виступають видовою парою до членів першої групи (*бігати – забігати, ходити – виходити, носити – переносити, возити – відвозити, перебігти – перебігати, вийти – виходити, винести – виносити, завезти – завозити*). У конкретних ситуаціях спілкування саме семантика префікса впливає на вибір відмінково-прийменникової конструкції, яку необхідно вжити після дієслова: *увійти в кімнату, до кімнати, винести з приміщення, доїхати до столиці*.

Дієслова руху можуть сполучатися з інфінітивом, беручи на себе функцію семантичного модифікатора основної дії: *пішов обідати, зустрічати, купувати – мета; пішов говорити, керувати, плакатися – початок дії*. У тих випадках, коли дієслова руху позначають початок дії, вони наближаються за функцією до фазових компонентів у складі складного дієслівного присудка: *З веселим скавучанням побіг доганяти дітей старий Сірко* (В. Шевчук).

Серед фразеологічних одиниць з дієсловами руху відповідно до ступеня трансформації значення дієслова виділяють:

- фразеологічні одиниці, в яких дієслово зберігає своє пряме значення і значення фразеологізму мотивується головною семою «рух» (*бігати хвостом, летіти мов на крилах, куди очі поведуть, самі ноги несуть, душа вилітає з тіла, йти у гонки*);

- фразеологічні одиниці (дієслівні описові вирази, вербоїди тощо), у складі яких дієслово десемантизується (*йти на ризик – ризикувати, водити хліб-сіль – товаришувати, відійти серцем – перестати сердитися, виносити догану, притягати до відповідальності*). Такі фразеологізми лише формально пов'язані з дієсловами руху і можуть входити до найрізноманітніших семантичних угруповань.

Фразеологічні одиниці з дієсловами руху у межах досліджуваного поля в парадигматичному плані позначають:

- характер руху (*ходить як черепаха, літати мов на крилах*),

- рух як вияв емоційного, психічного, фізичного стану людини (*лізти рачки, бігати очима, підійти до кінця, загнати на той світ*), вияв поведінки людини через рух (*виводити з себе, літати у хмарах, заводити в блуд, зводити в могилу*). Семантичні нашарування, що позначають стан людини та її поведінку, взагалі не властиві дієсловам руху у їх похідних значеннях. На відміну від дієслів фразеологічні конструкції не утворюють чітко бінарних опозиційних парадигм за ознаками «середовище переміщення», «спосіб переміщення», «загальна спрямованість руху».

У контексті дієслово-компонент фразеологізму може набувати граматичних форм роду, числа, особи відповідно до діяча-суб'єкта: *Інший би гордився твоїми успіхами, становищем, тим, що йдеш угору, а цей?* (О. Гончар); *Начальник управління котив на нього, Грека, бочку. Це спочатку здивувало Василя Федоровича, а далі обурило* (Ю. Мушкетик); *От ви бачите, як пастухи галопом летять, аж вітер шумить* (О. Вишня). В реченні, сполучаючись з підметом, деякі фразеологізми мають властивість приєднувати додаток – іменник чи займенник у родовому, знахідному чи орудному відмінках: *Він був неспроможний вигнати зі своєї голови думку про переїзд* (М. Стельмах), *Менше начальства буде, то й менше дурних трудоднів у трубу вилітатиме* (Ю. Збанацький), *Якби він не гнався так за тією копійкою... А то жадоба така несита: все б зажер собі* (Б. Грінченко). Не в усіх фразеологізмах дієслова руху першої групи можна замінити дієсловами другої групи чи навпаки: *в одне вухо влізти (влязати) – а в друге вилізти (вилазити)*, але *вести до вінця – одружуватися, йти з (цього) світу – вмирати, очі рогом лізуть – виражати здивування*.

Фразеологізми з дієсловами руху широко використовуються в актах спілкування, у різних ситуаціях комунікації, надаючи образності виразам, експресивно забарвлюючи їх. Вони можуть надавати текстам позитивної (*По службі ти високо підеш, хороше жити будеш*) (Г. Тютюнник), *Все їй пригадалося, все спливало в спогадах* (М. Стельмах) або негативної

оцінки (*На старості їй довелося ходити по людях* (Ю. Яновський), *Справжній митець увіходить у мистецтво не потихеньку, не пролазить у шпарку, а йде сміливо, відверто, через головний вхід* (П. Загребельний). Саме тому подібні конструкції активно використовуються у художній і публіцистичній літературі, у повсякденному побутовому мовленні.